

УДК [336.02 : 339.924] (477)

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Наталія Георгіївна ПІГУЛЬ

к.е.н., доцент кафедри фінансів ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми
E-mail: pigulng@gmail.com

Ольга Василівна ЛЮТА

к.е.н., доцент кафедри фінансів ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми
E-mail: olga_lutaya@ukr.net

Анотація. В статті розглядається специфіка розвитку соціальної сфери України в умовах євроінтеграційних процесів. Наведена порівняльна характеристика окремих соціально-економічних показників України та країн – членів Євросоюзу. Досліджено основні моделі соціальних держав та визначені їх відмінності, а також особливості фінансування в сучасних умовах. Охарактеризовані ознаки вітчизняної моделі соціальної політики та визначені основні напрямки її подальшого розвитку.

Аннотация. В статье рассматривается специфика развития социальной сферы Украины в условиях евроинтеграционных процессов. Приведена сравнительная характеристика отдельных социально-экономических показателей Украины и стран-членов Евросоюза. Исследованы основные модели социальных государств и определены их различия, а также особенности финансирования в современных условиях. Охарактеризованы признаки отечественной модели социальной политики и определены основные направления ее дальнейшего развития.

Ключові слова. Соціальна сфера, євроінтеграція, моделі соціальної держави, фінансування соціальної сфери.

Ключевые слова. Социальная сфера, евроинтеграция, модели социального государства, финансирование социальной сферы.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна визначила стратегічним напрямом свого розвитку інтеграцію до європейського політичного, правового та економічного простору. Це обумовлено тим, що євроінтеграція передбачає впровадження європейських норм в українське законодавство, що дозволить стабілізувати економіку, забезпечити гармонізацію нормативно-регуляторної бази, наблизитися до стандартів ЄС та реально поліпшити стан довкілля, соціальну захищеність громадян і т.д., а отже забезпечити високий рівень якості життя в країні. Процес реформування в Україні все більшою мірою набуває соціальної орієнтації, відповідно до європейських стандартів, що дасть можливість створити найкращі умови для життєдіяльності людей і досягти соціальної справедливості. Саме в соціальній сфері проявляється сутність соціальної політики держави, реалізується соціальний захист і соціальні права людини. Отже, ефективне функціонування соціальної сфери є одним із прі-

оритетних завдань на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави в контексті євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу питанню функціонування соціальної сфери приділяють наступні науковці: В. І. Куценко, Л. Богуш, І. Опалева, Д. В. Полозенко, С. М. Гринецька, І. Кінаш та інші.

Вклад вчених у вивченні актуальних питань функціонування соціальної сфери є вагомим, але при цьому, слід звернути увагу на об'єктивну необхідність подальшого дослідження питань, що стосуються розвитку соціальної сфери у контексті євроінтеграційних процесів.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування та розвитку соціальної сфери в умовах євроінтеграції.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Важливе місце в процесі ефективного соціально-економічного розвитку країни займає соціальна сфера, оскільки саме в цьому секторі економіки здійснюється виробництво, розподіл і

споживання матеріальних і нематеріальних благ, а також відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участю держави як гаранту економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя населення [1, с. 30].

Курс України на євроінтеграцію передбачає досягнення сучасних характеристик якості життєвого рівня населення, посилення ролі держави в регулюванні економічних і соціальних процесів, перехід до надійної системи соціального партнерства суб'єктів господарювання і органів влади. Підвищення добробуту населення, а отже і

якості життя можливо досягти завдяки збільшенню темпів економічного зростання. Нині Україна за економічними показниками значно відстає від країн, членів Європейського Союзу. На нашу думку, до ключових показників, що характеризують соціальну політику держави та її вплив на розвиток людського капіталу відносяться ВВП на душу населення та Індекс людського розвитку. Так, обсяг ВВП на душу населення є значно нижче, ніж у країнах західної Європи. У 2013 році цей показник в Україні дорівнював 3862 дол. США, а у країнах Євросоюзу його середнє значення становило 32125 дол. США (таблиця1) [2].

Таблиця 1

Обсяг ВВП на душу населення в окремих країнах Євросоюзу (2013 р.)

Країна	Обсяг ВВП на душу населення, \$
Люксембург	110573
Данія	57999
Швеція	57297
Австрія	49256
Нідерланди	47651
Німеччина	43952
Франція	42991
Італія	33909
Іспанія	29409
Словенія	22717
Чехія	18868
Естонія	18127
Латвія	14924
Болгарія	7411

Це негативно вплинуло на показниках відтворення та життєвого рівня населення. Так, Індекс людського розвитку, що є інтегральним показником, який використовують при порівнянні і вимірюванні рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття в різних країнах, в Україні у 2013 році дорівнював 0,734, і належав до високої категорії людського розвитку – що ставить країну на 83 позицію з 187 країн і територій. При цьому слід зазначити, що його значення у 2013 році менше ніж у 2012 році на 0,006 і є меншим за середнє значення цього показника для країн із високим рівнем людського розвитку (0,735), а також і середнім для країн Європи та Центральної Азії (0,738) (таблиця 2) [3]. Так, за період з 1980 до 2013 рр. очікувана тривалість життя при наро-

дженні в Україні зменшилася на 0,8 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року, очікувана тривалість навчання збільшилася на 3,1 року. ВНД на душу населення в Україні за період з 1990 по 2013 р. зменшився приблизно на 24,2 відсотка [4].

Отже, на сьогоднішній день проблемі підвищення якості життя населення повинна приділятися досить значна увага. У цій площині актуальним стає питання розвитку прогресивної та ефективної вітчизняної моделі соціальної політики, що проявляється через соціальну сферу, і яка спрямована на підвищення показників добробуту громадянського суспільства та позиції країни на міжнародній арені.

Таблиця 2

Значення Індексу людського розвитку окремих країн Євросоюзу (2013 р.)

Країна	Значення
Дуже високий Індекс людського розвитку	
Нідерланди	0,915
Німеччина	0,911
Данія	0,900
Ірландія	0,899
Швеція	0,898
Велика Британія	0,892
Франція	0,884
Австрія	0,881
Люксембург	0,881
Словенія	0,874
Угорщина	0,818
Хорватія	0,812
Латвія	0,810
Високий Індекс людського розвитку	
Румунія	0,785
Болгарія	0,777

Різним соціальним державам притаманні різні моделі соціальної політики, отже не існує єдиної моделі соціальної держави. За останню чверть століття науковці дійшли висновку, що є сукупність моделей (режимів добробуту (англ. welfare regimes)), які відрізняються обсягом пільг та обґрунтуванням права на їх отримання, за фінансуванням і організацією.

Моделі соціальних держав визначаються не лише обсягом соціальних видатків, а й їхньою ефективністю для життя суспільства. Суттєвим чинником, що відрізняє соціальні моделі держави, є структура та конфігурація, поєднання най-

важливіших інститутів соціального захисту – страхування, соціальної допомоги, державного соціального забезпечення, медичної допомоги та освіти, розміри ресурсів, що спрямовуються на їхнє функціонування, а також домінуюча роль одного з інститутів соціального захисту [5, с. 618].

Згідно зі звітом Європейської комісії, представленому в 1995 році, в країнах ЄС домінують чотири основні моделі: континентальна, англосаксонська, скандинавська і південно-європейська. Відмінності моделей соціальних держав наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Відмінності моделей соціальних держав [6, с. 227]

Параметри моделі	Тип моделей			
	Англосак-сонська	Континентальна	Скандинавська	Південно-європейська
Країни розповсюдження	Велика Британія, Ірландія	Австрія, Німеччина	Швеція, Данія, Нідерланди	Італія, Іспанія, Греція, Португалія
Роль держави	Держава – стимулятор індивідуальної активності особи, у т.ч. підприємницької	Держава виправдовує соціальну диференціацію та майнову нерівність, виступає інструментом перерозподілу доходів	Держава запобігає різкій диференціації рівнів доходів	Держава виправдовує соціальну диференціацію та майнову нерівність
Рівень забезпечення прав громадян	Рівні соціальні шанси громадян	Рівновага паттерна-літських заходів влади з адресними програмами соціальної підтримки	Рівні соціальні права, однакові соціальні умови та пільги	Рівень соціальної захищеності відносно низький

Таблиця 3 (продовження)

Базове положення	Залишковий принцип фінансування малозабезпечених, стимулювання пошуку роботи	Пріоритетність соціального забезпечення сім'ї, а не окремого індивіда	Рівність соціальних умов	Орієнтація на компенсацію втрат тільки для окремих категорій громадян
Фінансування соціальних програм	Переважає позабюджетне	Рівність обсягів державних та приватних витрат	Переважають державні витрати	Переважають приватні витрати
Принцип надання послуг	За залишковим принципом	За місцем роботи (страхування)	Універсальний	За місцем роботи
Рівень державних витрат на соціальну сферу	Низький	Високий	Високий	Низький

Слід зазначити, що соціально орієнтовані держави здійснюють перерозподіл національного доходу відповідно до пріоритетних суспільних потреб, отже питання джерел та обсягів фінансування соціальної сфери є визначальними. Основними показниками в побудові теорій «соціальної держави» є рівень соціальних витрат в загальній структурі ВВП та рівень централізації ВВП у бюджеті країни.

Так, в англосаксонській моделі фінансування соціальної сфери здійснюється за залишковим принципом, а отже її реалізація залежить від наявності значного обсягу добровільної і неформальної допомоги, вона заснована на максимальному рівні самофінансування юридичних осіб і самозабезпеченні фізичних осіб та характеризується незначним рівнем бюджетної централізації (в межах 25–30 % ВВП).

Континентальна модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті, близько 35–45 %. Внаслідок вищого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є й державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти. Сутність цієї моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень централізації ВВП в бюджеті, близько 50–60 %. Відповідно вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою. Можлива виключно за умови високого рівня самосвідомості і податкової культури суспільства [7].

Південно-європейська модель є перехідною, що розвивається і не має чіткої організації, характеризується переважанням пенсійних виплат у соціальних трансфертах, високим ступенем

сегментації одержувачів допомоги за їх статусом. У середземноморських країнах відповідальність за соціальне забезпечення покладається в основному на місцевий рівень, сім'ю. Поте після входу країн Південної Європи до ЄС уряди цих держав були змушені підвищити витрати на соціальний захист, що одразу зумовило зростання податків від 27 % до 34 % (у середньому) [4].

Кожна із вищезазначених моделей на практиці не існує в чистому вигляді, оскільки враховує національні особливості окремо взятої країни. Зазвичай можна спостерігати поєднання елементів ліберальної, консервативної, соціал-демократичної і південно-європейської моделей при явному переважанні рис однієї з них [6].

Отже, досвід функціонування європейських соціальних держав дозволяє виділити ряд характерних для них загальних рис: високі показники ВВП та стабільні темпи їх зростання; державні соціальні гарантії населенню; значна роль держави в перерозподілі доходів; практика державно-приватного партнерства; ефективні форми демократичного устрою і цивільного суспільства [8, с. 37].

Для України нині фактично характерним є поєднання ліберальної та консервативної моделей соціальної політики, оскільки жодна з них яскраво виражених ознак в соціальному житті країни не має. Так, рівень централізації ВВП у бюджеті країни за останні роки коливався в межах від 28,1 % до 30,5 %, що характерно саме для ліберальної моделі (таблиця 4). При цьому реалізація ліберальної моделі передбачає відповідний рівень соціально-економічного розвитку суспільства, чого в Україні ще немає і це є суттєвим гальмом для соціального розвитку [10].

Таблиця 4

Рівень централізації ВВП у бюджеті України за період 2009-2013 рр. [9]

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
ВВП (у фактичних цінах), млн грн	912 563,0	1 120 585,0	1 349 178,0	1 459 096,0	1 505 485,0
Доходи Зведеного бюджету України, млн грн	272 967,0	314 506,3	398 553,6	445 525,3	442 742,9
Рівень централізації ВВП у бюджеті, %	29,9	28,1	29,5	30,5	29,4

Характерними ознаками, які притаманні консервативній моделі і спостерігаються у вітчизняній сучасній моделі, є те, що основні канали перерозподілу фінансових ресурсів знаходяться в руках держави, або під її контролем; величина соціальної допомоги існує в пропорційній залежності від трудових доходів і, відповідно, від розмірів відрахувань на страхові платежі; спостерігається тісний зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. Однак, у вітчизняній моделі соціальної політики не відбувається поєднання високої економічної ефективності з розвинутою системою соціального захисту, яка заснована на свободі споживання, а також бюджетні відрахування на соціальні заходи не дорівнюють страховим внескам працівників і працедавців, що характерно саме для консервативної моделі.

Слід зазначити, що ефективний розвиток вітчизняної соціальної сфери ускладнюється діями таких чинників: відсутністю чітких стратегічних пріоритетів соціальної політики, недостатнім рівнем фінансування, слабкою соціальною спрямованістю бюджетної політики, глибоким

соціальним розшаруванням та високою поляризацією доходів, неієдздатністю трансфертної політики держави, значним погіршенням демографічних характеристик населення, погіршенням умов життя.

Водночас у суспільстві відновлюється розуміння самоцінності людського капіталу, високорозвинутої науки, освіти, культури, охорони здоров'я, що і визначає економічне майбутнє країни, її перспективи в світовій економіці [11, с. 641].

Висновки. Враховуючи курс України на євроінтеграцію, доцільно адаптувати певний досвід європейських країн з метою ефективного розвитку соціальної сфери, а саме: створення умов макроекономічної стабілізації, розробка напрямів щодо забезпечення соціальної орієнтації економіки, гармонізація соціальної і бюджетної політики, використання показників людського розвитку як індикаторів соціального ефекту державних програм [12]. Впровадження у соціальну сферу європейських стандартів забезпечить високий рівень якості життя населення та відтворення людського капіталу.

Список використаних джерел

1. Пігуль Н. Г. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта, А. О. Бойко // Вісник Національного банку України. – 2015. — № 1 (227). — С. 30–35.

2. Список країн за ВВП (номінал) на душу населення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%92%D0%92%D0%9F_%28%D0%9F%D0%9A%D0%A1%29_%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D1%83%D1%88%D1%83_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

3. В Індексі людського розвитку ООН Україна – 83-я [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2014/07/140724_human_development_index_az.

4. ПРООН: Україна за індексом людського розвитку посіла 83 місце з 187 країн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2014/07/24/-83-187-.html>.

5. Хома Н. М. Типологія моделей соціальної держави: аналіз основних підходів / Н. М. Хома // Держава і право. — 2012. — Випуск 56. — С. 618– 623.

6. Пігуль Н. Г. Типологія моделей фінансування розвитку соціальної сфери / Н. Г. Пігуль // Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. — Суми, 2014. — Вип. 38. — С. 220–229.

7. Моделі фінансових відносин [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://subject.com.ua/economic/finances1/3.html>.

8. Чорнодід І. С. Порівняння моделей соціально-орієнтованих економік / І. С. Чорнодід // Технологический аудит и резервы производства. — 2014. — № 2/2(16). — С. 34–38.

9. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=404574&cat_id=4046.

10. Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://buklib.net/books/27137/>.

11. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): монографія. / За наук. ред. д.е.н., проф., академіка НАН України Б. М. Данилишина / РВПС України НАН України. — Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. — 818 с.

12. Собченко В. В. Основні моделі соціальної політики в країнах Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/doc/5/01.pdf>.